

TEMIR YO‘L TRANSPORTIDA YO‘LOVCHI TASHISH FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Nabijonov Otabek Ganiyevich ¹

¹ Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistranti

E-mail: otabeknabijonov96@gmail.com

MAQOLA MALUMOTI:

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 28.12.2024

Revised: 29.12.2024

Accepted: 30.12.2024

KALIT SO‘ZLAR:

Temir yo‘l transporti, yo‘lovchi tashish, samaradorlik, marshrut optimallashtirish, axborot texnologiyalari, real vaqt rejimi, elektron chipta, infratuzilma, yo‘lovchi oqimlari, transport tizimi, kechikishlar, xizmat ko‘rsatish, texnik yangilanishlar.

Ushbu ilmiy maqolada temir yo‘l transportida yo‘lovchi tashish faoliyatining samaradorligini oshirish masalalari 2024 yilga oid ko‘rsatkichlar asosida tahlil qilinadi. 2024 yilga kelib, O‘zbekiston temir yo‘llarida yo‘lovchi tashish hajmi 35 million kishidan oshishi kutilmoqda, bu 2023 yilga nisbatan 8-10% ga o‘shishni anglatadi. Temir yo‘l transportining samaradorligini oshirish uchun zamonaviy texnologiyalarni, shu jumladan, real vaqt rejimida yo‘lovchi oqimlarini boshqarish tizimlarini, elektron chipta sotish va xizmat ko‘rsatishni yaxshilash tizimlarini joriy etish zarurligi ko‘rsatilgan. Maqolada temir yo‘l tizimidagi infratuzilma va xizmat ko‘rsatish darajasini optimallashtirish bo‘yicha takliflar keltirilgan. Shuningdek, yo‘lovchi oqimlarini aniq prognoz qilish, marshrutlarni optimallashtirish, va texnik vositalarni yangilash orqali kechikishlarni kamaytirish va transport tizimining samaradorligini oshirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari, temir yo‘l transporti tizimida samaradorlikni oshirish va yo‘lovchilarga yuqori sifatli xizmat ko‘rsatishni ta‘minlash uchun amaliy tavsiyalarni taqdim etadi.

KIRISH.

Temir yo‘l transporti dunyoning ko‘plab mamlakatlarida yirik transport tarmog‘i sifatida rivojlanib, yirik iqtisodiy resurslar va yuqori samaradorlikka erishishda muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston temir yo‘llari tizimi, asosan, ichki va xalqaro yo‘lovchi tashishida faol ishtirok etib, milliy iqtisodiyotning rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shmoqda.

2024 yilga kelib, O'zbekistondagi temir yo'l transportida yo'lovchi tashish hajmi 35 million kishidan oshishi kutilmoqda, bu 2023 yilga nisbatan 8-10% ga oshish darajasini ko'rsatadi. Bu esa temir yo'l transportining so'nggi yillarda sur'at bilan rivojlanayotganini va aholi tomonidan ushbu transport turiga bo'lgan talabning ortayotganini ko'rsatadi.

O'zbekiston temir yo'llarida yo'lovchi tashish faqatgina iqtisodiy va mintaqaviy aloqalarni mustahkamlash uchun emas, balki aholiga qulay va xavfsiz transport xizmatlari ko'rsatish maqsadida ham ahamiyatli. Shu bilan birga, temir yo'l transporti tizimining samaradorligini oshirishda bir qator muammolar ham mavjud. Masalan, ko'plab yo'lovchi tashish marshrutlarida kechikishlar va transport vositalarining samarali ishlamasligi, shuningdek, stansiyalar va terminal infratuzilmasining yaroqsizligi, ko'plab eski va eskirgan vositalarning ishlashi kabi muammolar hali ham dolzarb hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan, temir yo'l transportida yo'lovchi tashish faoliyatining samaradorligini oshirish, nafaqat transport tizimini takomillashtirish, balki iqtisodiy samara olish, xizmat sifatini yaxshilash va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga ham xizmat qiladi. Bugungi kunda, zamonaviy texnologiyalar, masalan, real vaqt rejimida yo'lovchi oqimlarini boshqarish tizimlari, elektron chipta sotish platformalari, avtomatlashtirilgan tizimlar va raqamli tizimlar temir yo'l transportida samaradorlikni oshirishning asosiy vositalariga aylangan.

Bu maqolada temir yo'l transportida yo'lovchi tashish faoliyatining samaradorligini oshirishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Shuningdek, 2024 yilga kelib, yo'lovchi tashish tizimida yuzaga kelayotgan muammolar, ularning yechimlari va amaliy takliflar ko'rib chiqiladi. Maqola O'zbekiston temir yo'l tizimining samaradorligini oshirish uchun taklif etilgan strategiyalarni, texnologiyalarni va infratuzilma yangilanishlarini o'z ichiga oladi. Temir yo'l transportining samarali ishlashi uchun kerakli resurslar va boshqaruv mexanizmlarini aniqlash, shu jumladan, yo'lovchi oqimlarini prognozlash, marshrutlarni optimallashtirish va xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash bo'yicha aniq tavsiyalar beriladi.

Adabiyotlar tahlili

Temir yo'l transportida yo'lovchi tashish faoliyatining samaradorligini oshirish masalalari bugungi kunda ko'plab ilmiy tadqiqotlar va amaliy ishlar predmetiga aylangan. Mavjud tadqiqotlar temir yo'l transport tizimining samaradorligini oshirish uchun bir qator yondashuvlarni, metodlarni va texnologiyalarni taklif qilmoqda. Ushbu bo'limda temir yo'l transportidagi samaradorlikni oshirish masalalari bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar tahlil qilinadi.

Temir yo‘l transportining samaradorligini oshirishga qaratilgan bir qator tadqiqotlar mavjud. Masalan, Sodiqov X. O. (2020) o‘zining tadqiqotida temir yo‘l tizimlarida logistika jarayonlarini takomillashtirish va resurslardan samarali foydalanish orqali samaradorlikni oshirish usullarini ko‘rib chiqqan. U o‘z ishida temir yo‘l transportidagi ortiqcha yuklarni kamaytirish va yo‘lovchi oqimlarini boshqarishni optimallashtirish orqali tizim samaradorligini oshirishga erishish mumkinligini ta’kidlaydi [1]. Bu yondashuvlar temir yo‘l transportining iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, Shodmonov A. T. (2021) temir yo‘l transportida yo‘lovchi oqimlarini boshqarish va marshrutlarni optimallashtirishning ahamiyatini tahlil qilgan. Uning fikricha, samarali marshrutlar va yo‘lovchi oqimlarini prognozlash orqali temir yo‘l tizimining samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin [2]. Ushbu yondashuvlar temir yo‘l tizimida yuzaga keladigan kechikishlar va muammolarni kamaytirish uchun zarur.

Innovatsion texnologiyalar va raqamli tizimlar temir yo‘l transportini takomillashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Xo‘jaev A. F. (2022) temir yo‘l tizimlarida yangi texnologiyalarni joriy etishning ahamiyatini ko‘rib chiqqan. U o‘z tadqiqotida temir yo‘l tizimlarida raqamlashtirish, axborot tizimlarining joriy etilishi, va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari orqali samaradorlikni oshirishning imkoniyatlarini o‘rgangan [3]. Ayniqsa, real vaqt rejimida yo‘lovchi oqimlarini boshqarish va elektron chipta sotish tizimlari temir yo‘l transportining samaradorligini oshirishda katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar orqali temir yo‘l tizimining operatsion jarayonlari yanada tezlashadi va samarali bo‘ladi.

Temir yo‘l transportida xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash ham samaradorlikni oshirishning muhim omili hisoblanadi. Azizov R. M. va Karimov D. F. (2019) temir yo‘l transportidagi xizmat ko‘rsatish sifati va uning yo‘lovchilarni qoniqtirishga ta’sirini tahlil qilgan [4]. Ularning fikricha, temir yo‘l transportida yo‘lovchilarga qulaylik yaratish, xavfsizlikni ta’minlash va yuqori sifatli xizmatlar ko‘rsatish orqali transport tizimining samaradorligini oshirish mumkin. Bunda vagonlarning ergonomikasi, stansiyalarning qulayligi, yo‘lovchilar uchun qo‘shimcha xizmatlar ko‘rsatish, hamda temir yo‘l tarmog‘ining xizmat ko‘rsatish tizimini yaxshilash zarur.

Temir yo‘l transportining samaradorligini oshirish uchun infratuzilma yangilanishlari ham muhim ahamiyatga ega. Yangi stansiyalar, terminal inshootlari, va zamonaviy yo‘lovchi tashish vositalarining joriy etilishi tizimning samaradorligini oshiradi. Ba’zi tadqiqotlar, masalan, Xo‘jaev A. F. (2022) temir yo‘l transportidagi infratuzilma yangilanishlari orqali yo‘lovchi tashish faoliyatini optimallashtirishga qaratilgan

tavsiyalarni taqdim etadi [5]. U yangi temir yo'l liniyalarini qurish, mavjud liniyalarni rekonstruksiya qilish va stansiyalarni modernizatsiya qilish orqali tizim samaradorligini oshirishni taklif etadi.

Tadqiqot usullari

Ushbu maqolada temir yo'l transportida yo'lovchi tashish faoliyatini rivojlanishiga oid statistik tahlillar, sosiologik tadqiqotlar va iqtisodiy modellash kabi usullar qo'llanilgan. Tadqiqotning asosiy usullari quyidagilarni o'z ichiga oladi: Statistik ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish, temir yo'l transportida yo'lovchi tashish faoliyatining dinamikasi va samaradorligini aniqlash uchun asosiy usul bo'lib xizmat qiladi. Misol uchun, 2014-2023 yillarda yo'lovchi tashishdan olingan daromad, xarajatlar va yo'lovchilar sonining o'zgarishi statistik jadvallarda ko'rsatiladi. Sosiologik tadqiqotlar orqali yo'lovchilarning talablari, kutgan xizmat standartlari va o'z vaqtida xizmat ko'rsatish borasidagi mulohazalari o'rganiladi. Bunda anketa va intervyu usullari qo'llaniladi. Natijalar, yo'lovchilarning talablarini samarali qondirish uchun xizmatlarni takomillashtirish bo'yicha aniq takliflarni ishlab chiqishga yordam beradi. Iqtisodiy modellash usullari, transport iqtisodiyotining parametrlarini aniqlash va tahlil qilish uchun qo'llaniladi. Bu usul, yo'lovchi tashish faoliyatining samaradorligini baholash va turli stsenariylar bo'yicha prognozlashtirish uchun amalga oshiriladi. Iqtisodiy modellash natijalari, resurslarni samarali taqsimlash va investisiyalar strategiyasini belgilash uchun asos bo'ladi. Tadqiqotning so'nggi bosqichida olingan ma'lumotlar kompleks tahlil qilinadi. Bu joyda statistik, sotsiologik va iqtisodiy ma'lumotlarning integrasiyasidan foydalaniladi, bu esa yo'lovchi tashish faoliyatidagi muammolarni aniqlash va ularga yechimlar topishga yordam beradi. Ushbu tadqiqot usullari, temir yo'l transportida yo'lovchi tashish faoliyatini rivojlantirish uchun zarur ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishga yordam beradi. Ular, amaliyotda samarali qarorlar qabul qilish uchun aniq asoslarni ta'minlaydi.

Tahlil va natijalar

Samaradorlik va dinamikani aniqlash uchun to'p ma'lumotlarini tahlil qilish va aniq bashorat qilish kerak. 2014-2023 yillarda tahlil, iqtisodiy samaradorlik, rentabellik, xarajatlar va aniq yo'qotishlar muhim deb topildi.

1-jadval

Yo'lovchi tashish faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari

Yil	Yo'lovchi aylanmasi, mln.yo'l-km	Yo'lovchi soni, mingda	Daromad, mlrd.so'm	Xarajat, mlrd.so'm
2014	3,759.5	19,846.70	232.3	199.3
2015	3,757.7	20,633.20	189.1	175.2
2016	3,933.6	20,961.90	221.4	180.4
2017	4,293.9	21,591.10	302.5	214.1
2018	4,329.8	22,667.90	330.9	263.2
2019	4,385.2	23,327.40	379.0	287.7
2020	1,794.9	6,279.00	228.0	214.9
2021	3,130.2	7,968.20	335.3	296.1
2022	3,549.4	9,139.20	415.4	347.8
2023	3,962.7	10,069.20	532.8	468.3

Manba: "O'zbekiston temir yo'llari" AJga qarashli bo'lgan "O'ztemiryo'lyo'lovchi" statistik ma'lumoti taxlili, 2014-2023.

2014 yildan 2019 yilgacha yo'lovchi aylanmasi (mln.yo'l-km) ijobiy tendentsiyani ko'rsatadi. 2014 yilda 3,759.5 mln.yo'l-km dan 2019 yilda 4,385.2 mln.yo'l-km ga oshgan. 2020 yilda pandemiya ta'siri bilan yo'lovchi aylanmasi sezilarli darajada kamaygan (1,794.9 mln.yo'l-km). 2021 yildan boshlab yana o'sish tendentsiyasi kuzatilmoqda, 2023 yilga kelib 3,962.7 mln.yo'l-km ga etgan. 2014 yildan 2019 yilgacha yo'lovchi soni (mingda) ham o'sish ko'rsatmoqda. 2014 yilda 19,846.70 mingdan 2019 yilda 23,327.40 mingga ko'tarilgan. 2020 yilda pandemiya tufayli yo'lovchi soni kamaygan (6,279.00 ming). 2021 yildan 2023 yilgacha yo'lovchi soni yana o'sishga ko'chgan, 2023 yilda 10,069.20 mingga etgan. Daromad 2014 yilda 232.3 mlrd.so'mdan 2019 yilda 379.0 mlrd.so'mga ko'tarilgan. 2020 yilda pandemiya tufayli daromad 228.0 mlrd.so'mga kamaygan, ammo 2021 yildan 2023 yilgacha barqaror o'sish kuzatilmoqda (2023 yilda 532.8 mlrd.so'm). Xarajatlarda ham 2014 yildan 2019 yilgacha o'sdi, lekin 2020 yilda 214.9 mlrd.so'mga tushdi. 2021 yildan 2023 yilgacha yana o'sish kuzatildi (2023 yilda 468.3 mlrd.so'm). 2014-2019 yillarda o'sish

tendentsiyasi, 2020 yilda pandemiyaga oid kamayish va 2021-2023 yillarda qaytadan o'sish. Daromadlar va xarajatlar orasida mos ravishda o'sish va kamayish, lekin daromadlar doimiy ravishda oshishda. Ushbu tahlil, transport sohasidagi iqtisodiy harakatlarni, shuningdek, pandemiyaning ta'sirini ko'rsatadi. Kelajakda, transport sektorining tiklanishi va o'sishi uchun samarali strategiyalar ishlab chiqish muhimdir.

Xulosa

Temir yo'l transportida yo'lovchi tashish faoliyati O'zbekiston iqtisodiyotining muhim qismidir. So'nggi yillarda yo'lovchi tashish statistikasi ko'rsatadiki, bu soha ko'plab muammolarni hal qilishni talab etadi. Biroq, mavjud resurslar va imkoniyatlar orqali bu muammolarni bartaraf etish mumkin. O'zbekistonning transport infratuzilmasini rivojlantirishda yangi va innovasion yondashuvlar zarur. Temir yo'l chipta narxlarining oshirilmagani: 2018 yildan bugunga qadar chipta narxlari o'smadi, bu esa yo'lovchi vagonlarini xarid qilish imkoniyatini cheklamoqda. Bundan tashqari, o'tgan davrda vagon ta'miri, maosh va kommunal xizmat xarajatlari 130-190 foizga oshgan. Chipta narxlarini bosqichma-bosqich ko'tarish: 2024 yil davomida chipta narxlarini oshirish, bu bilan 150 ta mavjud vagonlarni modernizatsiya qilish va yangi vagonlarni xarid qilish uchun mablag'to'plash. Vagonlar sotib olish: 74 ta yo'lovchi vagonlarni xarid qilish uchun mablag'lar to'planishi mumkin, bu orqali qo'shimcha 26,100 yo'lovchini tashish imkoniyati yaratiladi. Temir yo'l transportining afzalliklarini targ'ib qilish maqsadida keng qamrovli ijtimoiy reklama kampaniyalarini tashkil etish. Bu yo'lovchilarni qiziqtirish va temir yo'l xizmatlariga jalb etishga yordam beradi. O'zbekiston bo'ylab temir yo'l, avtobus va havo transporti uchun yagona chipta tizimini joriy etish. Bu yo'lovchilarni qulay transport tarmog'iga bog'laydi va o'zaro aloqalarni osonlashtiradi. Temir yo'l transportini boshqa transport turlari bilan integratsiyalash. Masalan, aeroportlar va temir yo'l stansiyalari o'rtasida transfer xizmatlarini rivojlantirish. Ekologik toza transport vositalarini joriy etish va temir yo'l transportini yanada ekologik holga keltirish. Masalan, elektr poezdlar va quyosh energiyasi bilan ishlovchi stansiyalarni rivojlantirish. Temir yo'l stansiyalarida va poezdlar ichida raqamli xizmatlar va ma'lumotlarni taqdim etish. Bu yo'lovchilarga qulaylik yaratadi va xizmat sifatini oshiradi. Chet el davlatlari bilan hamkorlikni kuchaytirish va xalqaro yo'nalishlarda qo'shma loyihalarni amalga oshirish. Bu O'zbekiston temir yo'l transportini yanada rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu takliflar O'zbekiston temir yo'l transportida yo'lovchi tashish faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan innovasion yondashuvlar sifatida xizmat qiladi. Ularning amalga oshirilishi nafaqat transport sohasining sifatini oshiradi, balki mamlakat iqtisodiyotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Temir yo'l transporti

O'zbekistonning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi va uning samarali ishlashi uchun yuqoridagi takliflar ustida ish olib borish zarur. Bularning bari, yo'lovchi tashish xizmatining samaradorligini oshirishga va yo'lovchilarning talabini qondirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sodiqov, X. O. (2020). Temir yo'l tizimlarida logistika jarayonlarini takomillashtirish va resurslardan samarali foydalanish orqali samaradorlikni oshirish usullari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
2. Shodmonov, A. T. (2021). Temir yo'l transportida yo'lovchi oqimlarini boshqarish va marshrutlarni optimallashtirishning ahamiyati. Toshkent: Transport va kommunikatsiyalar akademiyasi Nashriyoti.
3. Xo'jaev, A. F. (2022). Temir yo'l tizimlarida yangi texnologiyalarni joriy etish va raqamlashtirishning ahamiyati. Toshkent: Transport va kommunikatsiyalar akademiyasi Nashriyoti.
4. Azizov, R. M., & Karimov, D. F. (2019). Temir yo'l transportida xizmat ko'rsatish sifati va uning yo'lovchilarni qoniqtirishga ta'siri. Toshkent: O'zbekiston Davlat Transport Universiteti Nashriyoti.
5. Xo'jaev, A. F. (2022). Temir yo'l transportidagi infratuzilma yangilanishlari va yo'lovchi tashish faoliyatini optimallashtirish. Toshkent: O'zbekiston Davlat Transport Universiteti Nashriyoti.